

УДК 331.42: 336.12

П. Т. Колісніченко,
к. е. н., доцент, науковий співробітник,
Уманський державний педагогічний університет, м. Умань

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ НА МАЛИХ ТА СЕРЕДНІХ ПІДПРИЄМСТВАХ

P. Kolisnichenko,
PhD, Associate Professor, Uman State Pedagogical University

MANAGING ECONOMIC SECURITY IN SMALL AND MEDIUM SIZED ENTERPRISES

Узагальнено виклики кризового розвитку, які здатні значно вплинути на стан економічної безпеки малих та середніх підприємств. Сформульовано пропозиції з впровадження інноваційних технологій управління економічною безпекою малих та середніх підприємств. Проаналізовано основні економічні ризики, що виникають на рівні малих та середніх підприємств.

Summarized the challenges of crisis development, which can significantly affect the state of economic security of small and medium enterprises. The proposals on introducing innovative technologies of economic security management of small and medium enterprises are formulated. The main economic risks that arise at the level of small and medium enterprises are analyzed.

Ключові слова: безпека, управління малим підприємством, управління середнім підприємством, кризовий розвиток.

Key words: safety, small enterprise management, middle enterprise management, crisis development.

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

За умови кризи виникають нові виклики та ризики підтримки стабільного розвитку підприємств. Особливо гостро відчувають кри-

зові прояви малі та середні підприємства, оскільки вони не здатні на належному рівні підтримувати функціонування системи підтримки економічної безпеки (зокрема, оп-

лачувати роботу відповідних фахівців). У свою чергу, ці виклики та ризики, що формуються у зовнішньому та внутрішньому середовищі, каталізують загострення стану економічної безпеки малих та середніх підприємств. На жаль, наявні науково-методичні розробки з цих питань ґрунтуються в основному на механізмах управління економічною безпекою підприємств, які мають змогу будувати свою діяльність на основі прогнозів та актуарних розрахунків. Проте необхідно розробити пропозиції з підтримки економічної безпеки малих та середніх підприємств, що функціонують в умовах кризи.

АНАЛІЗ НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Актуальні проблеми організації системи управління економічною безпекою малих та середніх підприємств висвітлено у наукових працях І. Бланка, Л. Донець, Я. Жаліла, Т. Іванюти, О. Івченка, С. Кавуна, М. Камлик, О. Кириченка, Д. Ковальова, Н. Куркіна, С. Лазарева, В. Мунтіяна, Т. Полозової, В. Пономаренко, Н. Реверчук, Т. Слободяник, І. Сорокіної, М. Швеця, С. Шкарлета, О. Шнипка, І. Шульги та інших науковців.

У сучасній економічній літературі дані з питань управління економічною безпекою малих та середніх підприємств представлені досить фрагментарно. Досить мало розвідок з питань підтримки належного рівня економічної безпеки на малих та середніх підприємствах. Існує нагальна потреба створення новітніх комплексних підходів управління економічною безпекою малих та середніх підприємств, у тому числі з урахуванням перспективних завдань стратегічного розвитку таких підприємств у конкретних соціально-економічних умовах.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — навести результати наукових досліджень з проблематики управління економічною безпекою середніх та малих підприємств з урахуванням перспективних завдань стратегічного розвитку таких підприємств у конкретних соціально-економічних умовах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Економічну безпеку суб'єкта господарювання (підприємства) можна визначити як такий стан його функціонування в умовах запланованого розвитку, згідно з яким реалізуються визначені місія, стратегічні цілі і тактичні завдання. Механізм забезпечення економічної

безпеки підприємства розглядається як сукупність управлінських, економічних, організаційних, правових і адміністративних способів гармонізації інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища, за допомогою чого з урахуванням особливостей діяльності підприємства забезпечується одержання прибутку, величина якого достатня для перебування підприємства в економічній безпеці [6, с.124—129].

Однак, в Україні більшість підприємств не відчують належної захищеності та перебувають в зоні значного економічного ризику. Більшість малих та середніх підприємств демонструють або збитковість, або незначну прибутковість, яка не дозволяє інвестувати фінансові ресурси у перспективний розвиток. Стан економічної безпеки підприємств, особливо малих та середніх, значно погіршився після негативних проявів світової фінансово-економічної кризи (II півріччя 2008 р.), а також внаслідок кризи фінансової системи та державних фінансів України (з початку 2014 р.) [2, с. 20].

Опрацювання наявної наукової літератури [1; 6; 9] дає змогу виділити основні причини недостатнього рівня економічної безпеки на малих та середніх підприємствах: посилення негативного впливу системної фінансово-економічної кризи, через яку знизився платоспроможний попит на кінцеву продукцію (у першу чергу це проявилось у зменшенні доходів населення), а також було обмежено доступ до кредитних ресурсів; загострення конкуренції на внутрішніх та зовнішніх ринках промислової продукції, у тому числі за рахунок ці нової дискримінації; неефективна система протидії "нелегальному імпорту" та контрабанді товарів (у першу чергу у сегменті товарів легкої промисловості); технологічна та технічна відсталість підприємств, значний знос основних фондів, відсутність стимулів до розробки та впровадження інновацій; відсутність якісного технологічного обладнання вітчизняного виробництва (прийнятеного за ціною та строками експлуатації); нерозвиненість інфраструктури, у тому числі у сфері виробничого дизайну, відсутність культури споживання товарів високої якості; стрімке зростання цін на імпортні матеріали (сировину), у тому числі енергоносії.

Слід врахувати, що малі та середні підприємства мають низку особливостей, які не дають їм змогу застосовувати традиційний арсенал підтримки належного рівня економічної безпеки в умовах кризи. Серед цих особливостей виділимо такі:

— малі та середні підприємства, що мають доступ до порівняно незначних обсягів капітальних та фінансових ресурсів, не можуть витрачати фінансові ресурси на створення та підтримку функціонування потужних систем постійного економічного моніторингу та аналізу ринків та ринкових очікувань споживачів, своєчасно виявляти, ідентифікувати та мінімізувати дію ризиків та викликів, що проявляються у зовнішньому середовищі, здійснювати дієві та ефективні заходи з протидії проявам недобросовісної конкуренції або недоброчесності персоналу;

— малі та середні підприємства, як правило, орієнтуються на провадження так званих "посередницьких" видів економічної діяльності (торгівля, транспортні перевезення, надання побутових та інших послуг, організація подорожувальних, медичне обслуговування тощо), але в умовах кризи саме в цих видах діяльності спостерігається стрімке зниження попиту, і як наслідок — падіння економічної активності;

— малі та середні підприємства не ведуть повного бухгалтерського обліку та не можуть надати достовірні дані про свій фінансовий стан, а відтак, не можуть претендувати на належні обсяги кредитування, особливо у випадку настання кризової ситуації;

— малі та середні підприємства мають порівняно незначний обсяг основних та оборотних фондів, а відтак, у випадку настання кризової ситуації не можуть надати майно у заставу у випадку необхідності термінового (екстреного) кредитування;

— малі та середні підприємства не мають досвіду роботи на світових ринках, мають одного власника або кількох власників, не мають можливостей своєчасно оновлювати сучасні технології прийняття управлінських рішень, а відтак, схильні підтримувати традиційні ділові практики, що за умови кризи може призвести до вкрай негативних наслідків.

Наведені нами особливості організації діяльності малих та середніх підприємств об'єктивно підтверджують, що управління економічною безпекою малих та середніх підприємств представляє собою важливу науково-практичну та прикладну проблему.

Загострення конкуренції за доступ до економічних ресурсів (сировинних, фінансових, інтелектуальних), штучне обмеження можливостей щодо виходу на фінансові ринки, відновлення проблеми рейдерства (переходу права власності з використанням корупційних схем),

стрімки (непередбачувані) зміни ринкового середовища, поширення комп'ютерної злочинності, ускладнення фінансових процедур — це далеко не повний перелік викликів кризи, які погіршують стан економічної безпеки малих та середніх підприємств [3; 5; 8].

Дається визнаки і проблема високої тінізації економіки України та окремих її секторів (реальні прибутки не фіксуються з метою ухилення від оподаткування) [10, с. 41].

В умовах кризи взаємодія малих та середніх підприємств із зовнішнім середовищем відбуваються за умови недостатньо розвиненої ринкової інфраструктури, правової неоднозначності, різких фінансових коливань, високої степені невизначеності [4, с. 177].

Особливістю малих та середніх підприємств є їхня управлінська та операційна гнучкість (адаптивність), а відтак, висока варіативність розвитку, особливо в умовах зміни зовнішнього середовища (зокрема, в умовах кризи). Граничні можливості адаптації зумовлюють потребу в коригуванні стратегічної цілі, переорієнтації напрямів господарювання, технічній, технологічній та організаційній модернізації підприємства, підвищенні рівня кваліфікації персоналу [9, с. 134].

Ми вважаємо, що варіативність розвитку малого або середнього підприємства, механізм забезпечення економічної безпеки підприємства може базуватися на стратегіях двох типів: (1) статичних стратегій, сутністю яких є ідентифікація викликів та загроз з наступною їх локалізацією (усуненням); (2) активних стратегій, що базуються на розширенні "життєвого простору" підприємства і передбачають миттєву та адекватну реакцію на загрози, що виникають.

У розрізі цього задля стабільної і прибуткової виробничо-господарської діяльності малих та середніх підприємств на перший план виходить питання забезпечення економічної безпеки підприємства та його складових (елементів) на усіх етапах життєвого і операційного циклів та за допомогою механізмів завчасної діагностики, оцінки і протидії загрозам — недопущення кризових станів і неплатоспроможності (банкрутства).

Результативне вирішення означеної задачі пов'язано з формуванням оптимальної моделі забезпечення економічної безпеки господарюючого суб'єкта малого та середнього бізнесу.

Як відомо, переважна більшість середніх та малих підприємств в управлінській практиці не використовують інструменти підвищення рівня

економічної безпеки внаслідок нівелювання ризиків (викликів), які формуються у зовнішньому середовищі [1, с. 228].

Світовою тенденцією у сфері підтримки належного рівня економічної безпеки малих та середніх підприємств є формування ринку спеціальних послуг у сфері підтримки економічної безпеки, починаючи від надання консалтингових послуг і закінчуючи наданням послуг у сфері фізичної охорони майна, об'єктів та людей. Вказана тенденція спостерігається і в Україні, але дуже мляво (через незначний обсяг попиту з боку малого та середнього бізнесу).

Аналіз діяльності фірм, що надають послуги по забезпеченню безпеки, дозволяє стверджувати, що вітчизняні представники малого та середнього бізнесу найчастіше потребують охорони підприємств (виробничих приміщень, обладнання) і власних будинків, інкасації, захисту від рейдерських атак, чатування каналів зв'язку, убезпечення комп'ютерів і комп'ютерних мереж від проникнення вірусів. Рідше поспівають організації захисту документованої інформації та перевіркою персоналу, допущеного до секретної інформації, комп'ютерної тощо. Зовсім рідко досліджуються зовнішні контакти суб'єкта господарювання, аналізується на предмет безпеки стан контрагентів, підприємств-партнерів та підприємств-конкурентів.

Можна констатувати, що лівову частку українського ринку послуг безпеки в сегменті надання послуг малим та середнім підприємствам займають охоронні послуги; на другому місці — технічне забезпечення та консультування з питань безпеки; третє посідає розшукова діяльність.

Якщо малому або середньому підприємству не вистачає власних резервів та можливостей найнятої охоронної компанії, воно може звернутися до ринку спеціалізованих послуг, фахівці якого надають широкий спектр спеціальних послуг: від комплексної охорони комерційних підприємств, масових заходів, супроводу вантажів та матеріальних цінностей до збору інформації про надійність бізнес-партнерів, створення локальних систем криптографічного захисту, підготовки і перепідготовки кадрів.

Реалії сьогодення спонукають власників (або керівників) малих та середніх підприємств все більше опікуватися власною системою безпеки. Однак значна кількість підприємств (малого та середнього бізнесу, перш за все) не мають ані системи, ані стратегії, ані спеціальних служб для її забезпечення.

Розгляд останніх публікацій з означеної проблеми дозволяє стверджувати, що наукові пошуки концентруються у площині декількох спрямувань, а саме: (1) розробки моделі оцінки економічної безпеки підприємства; (2) пошуку методики комплексної оцінки економічної безпеки підприємства (в тому числі і на основі економіко-математичних методів); (3) прогнозування рівня системи економічної безпеки за різноманітними критеріями, критерієм прогнозування можливості виникнення стану економічної небезпеки тощо; (4) визначення методики побудови оптимальної моделі системи економічної безпеки підприємства. Підкреслимо, що підсистеми економічної безпеки, які обумовлюють конститутивну властивість її функціонування — методологія, методика, організація і технологія — також можуть бути об'єктами моделювання.

Підґрунтям підвищення рівня економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності малого та середнього бізнесу є формування та розвиток сучасної системи економічної безпеки, специфічними засадами якої є складність, адаптивність, гнучкість, стійкість, ефективність, надійність й самоорганізація [7, с. 290].

Система заходів має бути спрямована на досягнення (підтримку) належного рівня економічної безпеки: забезпечення оптимального поєднання ресурсів та наявних можливостей підприємства, виявлення і нейтралізацію загроз, відшкодування збитків та відтворення об'єктів захисту, що постраждали, у разі реалізації небезпек. Результативність забезпечення економічної безпеки підприємства визначається головними показниками його діяльності: стабільністю функціонування; належним рівнем конкурентоспроможності; збільшенням заможності власників (акціонерів); стійким інноваційним розвитком підприємства; гармонізацією соціально-економічних інтересів [1, с. 230].

За умов економічної кризи малі та середні підприємства відчувають негативну дію нових викликів, серед яких: загострення конкуренції за доступ до економічних ресурсів (сировинних, фінансових, інтелектуальних), штучне обмеження можливостей щодо виходу на фінансові ринки, відновлення проблеми рейдерства (переходу права власності з використанням корупційних схем), стрімкі (непередбачувані) зміни ринкового середовища, поширення комп'ютерної злочинності, ускладнення фінансових інструментів та процедур та ін.

Враховуючи новітні виклики, науковцями обґрунтовано враховувати додаткові показники, які відображають характер впливу на малі та середні підприємства процесів, пов'язаних із наслідками кризи та дією заходів щодо відновлення нормального функціонування економіки. Серед таких показників можуть бути: рівень прогресивності технологій; коефіцієнт повноти інформації; коефіцієнт стабільності кадрів; рівень правової безпеки; середній рівень деструктивного впливу [1; 2; 4; 6; 9].

За умови фінансово-економічної кризи підвищену увагу слід приділяти організації постійного спостереження (моніторингу) фінансового становища малих та середніх підприємств, та оцінці на цій основі — аналізу загального рівня його економічної безпеки, маючи на увазі, що наявні ризику в першу чергу формують чинники дестабілізації саме у сфері фінансової діяльності малих та середніх підприємств.

Разом із питанням забезпечення системи економічної безпеки малих та середніх підприємств виникає й проблема її створення. Формування системи економічної безпеки усіх рівнів в Україні перебуває на стадії опрацювання і потребує комплексної модифікації під кутом зору сучасних умов ведення бізнесу, використання новітніх інформаційних технологій, уживання міжнародного досвіду і врахування національної специфіки.

ВИСНОВКИ

Виділено основні причини недостатнього рівня економічної безпеки на малих та середніх підприємствах: посилення негативного впливу системної фінансово-економічної кризи, через яку знизився платоспроможний попит на кінцеву продукцію (у першу чергу це проявилось у зменшенні доходів населення), а також було обмежено доступ до кредитних ресурсів; загострення конкуренції на внутрішніх та зовнішніх ринках промислової продукції, у тому числі за рахунок ці нової дискримінації; неефективна система протидії "нелегальному імпорту" та контрабанді товарів (у першу чергу у сегменті товарів легкої промисловості); технологічна та технічна відсталість підприємств, значний знос основних фондів, відсутність стимулів до розробки та впровадження інновацій; відсутність якісного технологічного обладнання вітчизняного виробництва (прийняттого за ціною та строками експлуатації); нерозвиненість інфраструктури, у тому числі у сфері виробничого дизайну, відсутність культури споживання товарів високої якості; стрімке зростання цін на імпортні матеріали (сировину), у тому числі енергоносії.

Показано, що варіативність розвитку малого або середнього підприємства, механізм забезпечення економічної безпеки підприємства може базуватися на стратегіях двох типів: (1) статичних стратегій, сутністю яких є ідентифікація викликів та загроз з наступною їх локалізацією (усуненням); (2) активних стратегій, що базуються на розширенні "життєвого простору" підприємства і передбачають миттєву та адекватну реакцію на загрози, що виникають.

У розрізі цього задля стабільної і прибуткової виробничо-господарської діяльності малих та середніх підприємств на перший план виходить питання забезпечення економічної безпеки підприємства та його складових (елементів) на усіх етапах життєвого і операційного циклів та за допомогою механізмів завчасної діагностики, оцінки і протидії загрозам — недопущення кризових станів і неплатоспроможності (банкрутства). Результативне вирішення означеної задачі пов'язано з формуванням оптимальної моделі забезпечення економічної безпеки господарюючого суб'єкта малого та середнього бізнесу.

Однак значна кількість малих та середніх підприємств не мають ані системи, ані стратегії, ані спеціальних служб для забезпечення належного рівня економічної безпеки. В умовах економічної кризи малі та середні підприємства відчувають негативну дію нових викликів, серед яких: загострення конкуренції за доступ до економічних ресурсів (сировинних, фінансових, інтелектуальних), штучне обмеження можливостей щодо виходу на фінансові ринки, відновлення проблеми рейдерства (переходу права власності з використанням корупційних схем), стрімкі (непередбачувані) зміни ринкового середовища, поширення комп'ютерної злочинності, ускладнення фінансових інструментів та процедур та ін.

В Україні, як і в світі, спостерігається тенденція зростання ринку послуг з питань надання безпекових послуг, у тому числі і у сфері підтримки належного рівня економічної безпеки. Вітчизняні представники малого та середнього бізнесу найчастіше потребують охорони підприємств (виробничих приміщень, обладнання) і власних будинків, інкасації, захисту від рейдерських атак, чатування каналів зв'язку, убезпечення комп'ютерів і комп'ютерних мереж від проникнення вірусів.

Підґрунтям підвищення рівня економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності малого та середнього бізнесу є формування та розвиток сучасної системи економічної безпеки, специфічними засадами якої є складність,

адаптивність, гнучкість, стійкість, ефективність, надійність й самоорганізація.

За умови фінансово-економічної кризи підвищену увагу слід приділяти організації постійного спостереження (моніторингу) фінансового становища малих та середніх підприємств, та оцінці на цій основі — аналізу загального рівня його економічної безпеки, маючи на увазі, що наявні ризику в першу чергу формують чинники дестабілізації саме у сфері фінансової діяльності малих та середніх підприємств.

Проблема забезпечення системи економічної безпеки малих та середніх підприємств ставить на порядок денний проблему створення відповідного управлінського механізму. Формування системи економічної безпеки усіх рівнів в Україні перебуває на стадії опрацювання і потребує комплексної модифікації під кутом зору сучасних умов ведення бізнесу, використання новітніх інформаційних технологій, уживання міжнародного досвіду і врахування національної специфіки.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

У подальшому мають бути розроблені науково-методичні підходи з питань моделювання управлінських систем підтримки належного рівня економічної безпеки підприємств малого та середнього бізнесу з урахуванням викликів макроекономічного розвитку, галузевих та регіональних особливостей, а також з урахуванням коливання споживчого попиту (зокрема, внаслідок високої інфляції та падіння доходів ключових споживачів).

Література:

1. Бабіна Н.О. Сучасні технології підтримки економічної безпеки у корпорації / Н.О. Бабіна // Новітні технології корпоративного менеджменту в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій: колективна монографія / За ред. д. е. н. С.В. Захаріна. — К.: КНЛУ, 2014. — С. 226—236.
2. Базилевич В.Д. Інституційний концепт модернізації фінансових інститутів / В.Д. Базилевич, В.Л. Осецький // Фінанси України. — 2013. — № 5. — С. 19—30.
3. Захарін С.В. Інвестиційний ресурс технологічного розвитку економіки // Технологічний імператив стратегії соціально-економічного розвитку України: монографія / За ред. д-ра екон. наук., проф. Л.І. Федулової. — К.: НАН України; Ін-т екон. прогнозування, 2011. — С. 245—302.
4. Іванова К.В. Стан фондового ринку в період світової фінансової кризи і його подаль-

ший розвиток / К.В. Іванова // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 4. — С. 172—178.

5. Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення: монографія / За ред. д. е. н. І.В. Крючкової. — К.: Основа, 2007. — 488 с.

6. Теоретико-методологічні основи інноваційно-інвестиційної безпеки України: монографія / За ред. член-кор. НАПН України І.М. Грищенка та ін. — К.: КНУТД, 2013. — 540 с.

7. Технологічна модернізація промисловості України: монографія / М.В. Волосюк, К.Ю. Гончаров, С.В. Захарін та ін. / За ред. д. е. н. Л.І. Федулової. — К.: ІЕП НАНУ, 2008. — 427 с.

8. Україна у вимірі економіки знань: монографія / За ред. акад. НАН України В.М. Гецця. — К.: Основа, 2006. — 592 с.

9. Управление финансовой безопасностью предприятия / И.А. Бланк. — К.: Эльга, 2009. — 776 с.

10. Шаблиста Л. Тенденції збитковості промислових підприємств та чинники, що її зумовлюють / Л. Шаблиста // Економіка України. — 2006. — № 12. — С. 38—47.

References:

1. Sakovska, O. M. (2012), "Status and prospects of regional grain market development", Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho natsionalnogo universytetu sadivnytstva, vol. 81 (2), pp. 291—298.
 2. Tkachenko, K. V. (2014), "Regional features of grain production and prospects for its development", Visnyk ahrarnoi nauky, vol. 5, pp. 76—79.
 3. Babych, M. M. (2017), "Indicators of food security of Ukraine in the world dimension", Ekonomika i prohnozuvannya, vol. 1, pp. 108—127.
 4. Kotykova, O. I. (2006), "Land and its potential in the production function: features and ways to improve the efficiency of use", Ekonomika APK, vol. 12, pp. 71—74.
 5. Khrystenko, H. M. (2013), "The state of the grain economy of the region and the tendencies of its development in the conditions of agrarian transformations", Naukovyi visnyk Natsionalnogo universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrainy. Ser.: Ekonomika, ahrarnyi menedzhment, biznes, vol. 181 (1), pp. 118—125.
 6. Kotykova, O. I. (2008), "Trends in domestic land use and patterns of transition to a sustainable model", Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomia, vol. 4 (48), pp. 66—70.
- Стаття надійшла до редакції 04.07.2017 р.